

Masarykova univerzita

Pedagogická fakulta

PROJEKT DISERTAČNÍ PRÁCE

Autor projektu, UČO	Jarmila Matochová, 175853
Studijní program, obor	Speciální pedagogika
Datum předložení projektu	30. 4. 2012
Téma práce česky	Intervenční a podpůrná dimenze podmínek ústavní a ochranné výchovy
Klíčová slova česky	Systémová podpora, dítě s poruchou emocí a chování, preventivní výchovně-vzdělávací intervence, ústavní a ochranná výchova, sociální sítě, inkluze a integrace, podpora dítěte
Téma práce anglicky	Intervention and support dimension in terms of institutional and protective education
Klíčová slova anglicky	System support, child with emotional and behavioural disorder, prevention care, institutional and protective education, social networks, inclusion and integration, supporting the child
Vedoucí práce	doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D.
Katedra	Katedra speciální pedagogiky

1. Vymezení řešené problematiky a základních pojmů

Dítě s poruchou emocí a chování je na své cestě k dospělosti znevýhodněno samotnou podstatou poruchy chování. Ocítá se v mnoha náročných situacích, které přesahují jeho schopnost je řešit. Nároky situace může dítěti pomoci překonat podpora vycházející z jeho sociálních sítí, formálních i neformálních. Sociální sítě vytváří podklad a systém pro podporu dítěte. Podpora získaná ze sociálních sítí pomáhá dítěti přizpůsobit se nárokům situace tím, že posiluje jeho resilienci. Další způsob pomoci tkví v tom, že podpora zlepšuje coping dítěte, tedy jeho schopnost danou situaci zvládnout. Pro podporu dítěte se jako významnější jeví jeho intimní vztahy. Ty bývají často narušeny. V tomto spatřujeme důvod, proč by provázení dítěte mělo být rozšířeno o posilování jeho přirozených sociálních sítí.

2. Shrnutí dosavadního stavu řešení či poznání

Výzkumy dokazují vícečetné a mnohastupňové vývojové a etiologické faktory poruch chování (Quay a Peterson; Achenbach, Kaufmann, Bower; in Vojtová, 2008).

Porucha vzniká na základě střetu dítěte s požadavky jeho sociálního okolí. Z tohoto konfliktu vyplývají další problémy, jež ve své neřešené podobě fungují jako aditivní stresor, který poruchu chování prohlubuje. Podpora ze strany sociálních sítí dítěte má potenciál zamezit prohlubování poruchy chování. Společenskovední disciplíny mluví o této podpoře jako o sociální opoře dítěte. Sociální opora je pro etopedický obor významná, jelikož funguje jako copingový mechanismus a navyšuje resilienci dítěte s poruchou emocí a chování. Sociální opora je pak činnost, která je poskytována osobou, s níž má dítě osobní vztah. V důsledku této činnosti dochází na straně příjemce k pozitivní odezvě. Osobní vztah mezi poskytovatelem a příjemcem sociální opory - není ovšem bezpodmínečně nutný (Mareš, 2001). Šolcová a Kebza (1999) dodávají, že se opory dítěti dostává na makroúrovni, mezoúrovni a mikroúrovni, z jeho sociálních sítí.

V českém prostředí se sociální oporou u dětí zabývá Mareš (2001, 2002, 2003), Šolcová a Kebza (2003) nebo Koubeková (2001). Autoři dávají sociální oporu do souvislosti s odolností dítěte, ve svých výzkumech dospěli k závěru, že funguje jako sociální zdroj resilience. Samotnou resiliencí a jejím pozitivním dopadem na duševní i tělesné zdraví se zabývá Šolcová (2009).

V České republice se podporou dítěte s poruchou emocí a chování zabývají pedagogické, sociální, medicínské a právní obory. Na ně navazuje resort školský, sociální, zdravotnictví a vnitra. Spolupráce resortů pak hraje důležitou roli v kvalitě provázení dítěte s poruchou chování. Toto budeme mít na paměti, přestože se naše práce zaměří především na zařízení v resortu školství. Školu nahlížíme jako instituci dostupnou všem dětem. Škola tedy může provázet náročnými situacemi všechny děti. Podporu dítěte v rámci vzdělávacích institucí vymezují legislativní dokumenty. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání vyžaduje pro žáky *„podnětné a tvůrčí školní prostředí, které stimuluje nejschopnější žáky, povzbuzuje méně nadané, chrání i podporuje žáky nejslabší a zajišťuje, aby se každé dítě prostřednictvím výuky přizpůsobené individuálním potřebám optimálně vyvíjelo v souladu s vlastními předpoklady pro vzdělávání. K tomu se vytvářejí i odpovídající podmínky pro vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami“* (2007, s. 12).

V posledních dvou dekadách v systému podpory dítěte s poruchami emocí a chování dochází ke změnám. Intervence využívá podpůrného potenciálu komunity dítěte, staví na práci s jeho přirozenými sociálními sítěmi. Nutnost změny v provázení dítěte v podmínkách ústavní a ochranné výchovy reflektuje Rámcová koncepce MŠMT

ČR v oblasti transformace systému náhradní výchovné péče o ohrožené děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a pro preventivně výchovnou péči. Proces transformace má vést k snížení počtu dětí v ústavech, k posílení preventivní složek speciálně pedagogické podpory dítěte, k profesionalizaci práce s cílovou skupinou a k rozšíření služeb a především k práci s celým systémem dítěte.

3. Cíl práce

Cílem dizertační práce je analyzovat faktory podpory dítěte s poruchami chování. Klademe si za cíl zjistit, z jakých sociálních sítí se dítěti dostává pomoci, zaměříme se na percepci tohoto provázení samotným dítětem. Zajímá nás budou také na specifika podpory dítěte, které definují členové podpůrných sítí dítěte. Na základě získaných poznatků stanovíme, jak by se dalo provázení zefektivnit. Podporu dítěte v jeho sociálních sítích chceme nahlížet systémově. Budeme analyzovat různé typy zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, zařízení preventivně-výchovné péče a školy hlavního vzdělávacího proudu. Pozornost věnujeme také neziskovému sektoru poskytujícímu služby dětem s poruchami chování. Cílem bude zmapovat, jaké služby jsou dětem nabízeny, jak služby hodnotí samotné děti s poruchami emocí a chování a jakých služeb se dítěti z podpůrného systému nedostává. Práce si dále klade za cíl definovat překážky v podpoře dítěte na stranách jeho sociálních sítí. Tímto chceme dospět k doporučení, jak v rámci dostupného systému děti s poruchami emocí a chování provázet lépe, aby zůstaly ve svých přirozených sítích a co nejvíce se začlenily do společnosti.

4. Pracovní postup

Disertační práce bude sestávat z teoretické a empirické části. Teoretická část představuje rešerši existujících výzkumů na národní i mezinárodní úrovni na téma poruch emocí a chování, na téma podpory a provázení dítěte a na téma jeho sociálních sítí. V teoretické části disertační práce se dále zaměříme na existující výzkumné nástroje měřící specifika podpory dítěte.

Empirická část disertační práce se zaměří na výzkum podpory dítěte v rámci jeho sociálních sítí, na výzkum systémové podpory dítěte a na hodnocení podpory dítěte samotnými zdroji opory. K výzkumu plánujeme využít kvantitativní metodologii, kterou doplníme metodologií kvalitativní.

Kvantitativní výzkum postavíme na modifikaci dotazníků zjišťujících podporu dítěte (např. Social Support Questionnaire, Dotazník sociální opory u dětí a dospívajících, Standardy kvality práce s ohroženými dětmi a rodinami a další). V českém prostředí se sociální oporou u dětí zabývá Mareš (2001, 2002, 2003), Šolcová a Kebza (2003) nebo Koubeková (2001). Mareš a Ježek zkonstruovali dotazník platný pro české prostředí. Jejich „Dotazník sociální opory u dětí a dospívajících“ bude stěžejním nástrojem měření pomocné dimenze ústavní a ochranné výchovy.

Výzkumný soubor pro kvantitativní šetření bude čítat 300 dětí s nařízenou ústavní nebo uloženou ochrannou výchovou a dětí ve speciálních třídách pro žáky s poruchami chování. Kvantitativní data uijeme k popisu zdrojů opory, kvalitě provázení dítěte a dalších kvantifikovatelných charakteristik podpory dítěte. Dotazníky budeme administrovat v zařízeních pro ústavní a ochranou výchovu, ve střediscích výchovné péče a ve školách hlavního vzdělávacího proudu. Dotazníkovou formou chceme taktéž zjistit, s jakými úskalími se setkávají provázející osoby dítěte. Efekt redukce proměnných a pozorovaných vztahů kvantitativního výzkumu míníme snížit výzkumem kvalitativním.

Na základě dat získaných kvantitativním šetřením navrhujeme kvalitativní šetření, které povede k pochopení vztahů z nich vyplývajících. Uijeme metodu hloubkového rozhovoru, a analýzu případových studií. Hloubkový rozhovor je technika, která dle Hendela (2005) vytváří vztah, kdy se teoretický rámec výzkumníka překrývá s možnostmi respondenta, přičemž se výzkumník přizpůsobuje respondentovi. Dotazovaný vyjevuje své subjektivní pohledy a názory, navrhuje možné vztahy a souvislosti. V rámci rozhovoru míníme kombinovat techniku narativního rozhovoru, rozhovoru pomocí návodu (pomáhá udržet zaměření rozhovoru a dotazovaný uplatní vlastní perspektivy a zkušenosti) a strukturovaného rozhovoru a otevřenými otázkami (minimalizuje efekt tazatele, snadnější analýza dat a možnost replikace průzkumu. Nevýhodou je restrikce na předem dané téma, omezuje varietu poskytovaných informací).

Hloubkový rozhovor a analýza případových studií povedou k pochopení vztahu, proč děti s poruchami chování zvolily tyto poskytovatele za přínosné a naopak, co jim na dostupné podpoře chybí. Užití metody sběru dat vychází z metod zakotvené teorie a kladou si za cíl nastínit vysvětlení problematiky provázení dětí s poruchou emocí a chování.

Empirická část disertační práce bude vzhledem k časovým možnostem doktorského studia představovat průřezovou studii. Výzkumný soubor budou představovat děti s poruchami emocí a chování a členové jejich podpůrných sociálních sítí, jakožto zdroje sociální opory. Základním souborem pro kvantitativní část výzkumu budou děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou a děti v speciálních třídách pro děti s poruchami chování a děti v zařízeních preventivně výchovné péče. Výběrový soubor bude čítat 250 dětí s poruchami emocí a chování. Participaci budou do výzkumu zahrnuti nepraviděpodobnostním výběrem, konkrétně kvótním výběrem. Kvótou bude počet dětí v jednotlivých zařízeních provázející děti s poruchami emocí a chování. Do kvantitativního výzkumu zahrneme taktéž kvótním výběrem přibližně 25 informantů a členy jejich podpůrné sítě. Kvantitativní data zpracujeme ve statistickém programu SPSS, kvalitativní v programu Atlas.ti. V kvantitativní části výzkumu budeme hledat korelace mezi typem zařízení, poskytovatelem opory, druhem opory a kvalitou obdržené pomoci.

Ve výzkumu míníme zaručit reprezentativitu, validitu a reliabilitu. Dle Reichera (2009) reprezentativita znamená schopnost vztáhnout vyzkoumané i na další objekty, které nebyly předmětem zkoumání; validita je míra, v jaké bylo zkoumání skutečně to, co jsme chtěli zkoumat a reliabilita je pak stálost a shoda získaných výsledků. Validita našeho výzkumu bude vyplývat z členství ve skupině, z mínění skupiny soudců a z měření více postupy, tedy ze souběžné validity. Hodnověrnost výzkumu bude podložena triangulací. Zvolíme některé druhy triangulace dle Denzina (1989, in Handel, 2005), a to datovou triangulaci (užijeme různé datové zdroje, různé metody sběru dat, různé časové momenty, různá zařízení, osoby), metodologickou triangulaci a teoretickou triangulaci. V kvalitativní části výzkumu míníme důvěryhodnost výzkumu podpořit – mimo triangulace – komunikativní validizací výsledků (výzkumnou zprávu předložíme účastníkům), kontrolou výsledků kolegy, vyhledáním negativních případů a externím auditem.

5. Organizační, materiální a finanční zabezpečení práce

V disertační práci chceme navázat na magisterskou práci na téma „Zdroje sociální opory u dětí s poruchami chování“. Práce bude sestávat v rešerši existující literatury. Materiální stránka spočívá v přístupu k počítači, databázím, v dopravě do zařízení pro

ústavní a ochranné výchovy a v přístupu k audiovizuální technice. Finanční zabezpečení pokryjí univerzitní stipendia.

Časový harmonogram je zatím orientační. V průběhu jarního semestru 2013 plánujeme zanalyzovat stěžejní literaturu pro teoretickou část práce a chceme modifikovat stávající výzkumné nástroje pro měření kvality podpory dítěte (např. Social Support Questionnaire, Standardy kvality práce s ohroženými dětmi a rodinami a další). V zimním semestru 2013 plánujeme sběr dat a v průběhu jarního semestru 2014 jejich vyhodnocení. V následujícím akademickém roce chceme zrealizovat kvalitativní stránku výzkumu k disertační práci.

6. Předpokládané využití výsledků

Výsledky disertační práce budou přínosné pro pedagogickou praxi. Publikace v rámci výzkumného záměru školitelky budou sloužit jako podklad pro další směřování podpory dítěte s poruchou chování. Výzkumná zjištění miníme prezentovat jednak na konferencích a seminářích, jednak ve formě článků v odborném tisku. Plánujeme publikovat studii k tématu disertační práce a autoreferát disertační práce.

7. Seznam literatury a odkazů

AYERS, H., CLARKE, D., MURRAY, A. *Perspectives on Behaviour: A Practical Guide to Effective Interventions for Teachers*. London: David Fulton Publisher, 2000. ISBN 1-85346-672-7.

BABBIE, Earl R. *The practice of social research*. 11th ed. Belmont, CA: Thomson Wadsworth, c2007. ISBN 04-950-9325-4.

COHEN, Robert, Julie A. LINKER a Liza STUTTS. Working together: Lessons learned from school, family, and community collaborations. *Psychology in the Schools*. 2006, roč. 43, č. 4, s. 419-428. ISSN 0033-3085.

GARNER, Edited by Harry Daniels and Philip. *Inclusive education: supporting inclusion in education systems*. Paperback ed. London: Kogan Page, 2000. ISBN 07-494-3454-6.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. Sociologie (Grada). ISBN 80-736-7040-2.

KAUFFMAN, James M, Mary M QUINN a Sarup R MATHUR. *Characteristics of emotional and behavioral disorders of children and youth: supporting inclusion in education systems*. 8th ed. Upper Saddle River, N.J.: Pearson/Merrill Prentice Hall, c2005, 522 s. ISBN 01-311-1817-X.

KOUBEKOVÁ, E. Vzťahy medzi percipovanou sociálnou oporou a niektorými osobnostnými charakteristikami adolescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 2001, 36, 1, s. 39-49.

LANE, Kathleen L, Frank M GRESHAM a Tam E O'SHAUGHNESSY. *Interventions for children with or at risk for emotional and behavioral disorders: supporting inclusion in education systems*. 8th ed. Boston: Allyn and Bacon, c2002, 334 s. ISBN 0-205-32182-8.

MAREŠ, Jiří. *Sociální opora u dětí a dospívajících I*. 2. vyd. Hradec Králové : Nucleus, 2001. 151 s. ISBN 8086225194.

MAREŠ, Jiří. *Sociální opora u dětí a dospívajících II*. Hradec Králové : Nucleus, 2002. 188 s. ISBN 8086225259.

MAREŠ, Jiří. *Sociální opora u dětí a dospívajících III*. Hradec Králové : Nucleus, 2003. 252 s. ISBN 8086225461.

MAREŠ, Jiří and Stanislav JEŽEK. *Dotazník sociální opory u dětí a dospívajících (Social support questionnaire for children and adolescents)*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2005. 27 pp. 1. ISBN 80-86856-08-9.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009, 184 s. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3006-6.

RUTHERFORD, Robert Bruce, Mary M QUINN a Sarup R MATHUR. *Handbook of research in emotional and behavioral disorders: supporting inclusion in education systems*. Paperback ed. New York: Guilford Press, c2004, 622 s. ISBN 1-59385-056-5.

ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha : Grada, 2009. 102 s. ISBN 978-80-247-2947-3.

ŠOLCOVÁ, L a V KEBZA. Sociální opora jako významný protektivní faktor. *E-psychologie Českomoravská psychologická Společnost*. roč. 43, č. 1, s. 19-38. ISSN 0009-062X.

VOJTOVÁ, Věra. *Úvod do etopedie: Texty k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2008, 127 s. ISBN 978-80-7315-166-9.

VOJTOVÁ, Věra. *Inkluzivní vzdělávání žáků v riziku a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti*. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 330 s. ISBN 978-80-210-5159-1.

Dokumenty a legislativní dokumenty

ČR: Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011, vláda ČR, Praha: 2009. [cit. 2012-15-4], dostupné na: Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007. 126 s. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z WWW:<http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf>.

ZÁKON č. 109/2002 Sb., ze dne 5. února 2002 o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů v platném znění.

ZÁKON č. 561/2004 Sb. Ze dne 24. září o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) v platném znění.